

Budapest; *Gyalog László–Maros Gyula–Pelikán Pál* szerk. (2016): Geokalauz. Budapest. Magyar Földtani és Geofizikai Intézet, Budapest; *Hantken Miksa* (1873): A budai márga. A Magyar Királyi Földtani Intézet Évkönyve II/III., Budapest; *Hégráth László* (1990): A Pálvölgyi barlang. Kézirat, AM NPTF Barlangkataszter; *Karip Gyula* (1981): Pál-völgyi-barlang. Kézirat, AM NPTF Barlangkataszter; *Palotai Márton* szerk. (2010): Geológiai kirándulások Magyarország közepén. GeoKalauz 2. Hantken Kiadó, Budapest; *Schafarzik Ferenc* (1904): A Magyar Korona országai területén létező kőbányák részletes ismertetése. A Magyar Királyi Földtani Intézet kiadványai, Budapest; *Schafarzik Ferenc–Vendl Aladár* (1929): Geológiai kirándulások Budapest környékén. Magyar Királyi Földtani Intézet, Budapest; *Schafarzik Ferenc–Vendl Aladár–Papp Ferenc* (1964): Geológiai kirándulások Budapest környékén. 3. kiadás. Műszaki Könyvkiadó, Budapest; *Takácsné Bolner Katalin* (2004): Pál-völgyi-barlang. Egy felfedezés 100 éve. DINPI, Budapest; *Vajda Szabolcs* szerk. (2004): A Pálvölgyi-barlang felszíne Természetvédelmi Terület természetvédelmi kezelési tervét megalapozó dokumentáció és részletes kezelési terv. Duna–Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság, Adattár; *Virág Magdolna* (2013): Szépvölgy–Rózsadomb (város) geológiai tanösvény és barlangtúrák. In *Mindszenty Andrea* szerk. Budapest. Földtani értékek és az ember. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek honismereti tevékenysége

Széchenyi István és más főnemesek 1825 novemberében tett felajánlása nyomán jött létre a Magyar Tudós Társaság, a Magyar Tudományos Akadémia elődje. Öt évvel később, 1830-ban tartotta meg első ülését, és kezdte meg a tényleges munkáját a magyar tudomány, kultúra és nyelv ápolásában és fejlesztésében. Ezt követően sorra születtek olyan más szakmai és regionális intézmények, melyek elindították a szervezett tudományművelést és népszerűsítést.

Száznyolcvan évvel ezelőtt, 1840. július 25-én javasolta Bene Ferenc királyi tanácsos, a pesti egyetem orvoskarának dékánja, hogy „*tudományosságunk előmozdítása ügyében*” létesüljön hazánkban egy olyan társulat, mely a hazai orvosi és természettudományi mozgalmat megindítaná.¹ Németországban 1822-ben, Angliában 1831-ben indult el hasonló kezdeményezés. Magyarország tehát harmadik volt a világon, ahol létrejött az orvosi és természettudományokkal foglalkozó szakemberek társasága, megelőzve számos más nemzetet.

A szervezet fő célja a már meglévő társaságok szorosabb összefogása, rendezvények és vándorgyűlések révén a szakemberek találkoztatása, valamint az ország minél jobb megismerése. „*Országunkot természettudományi tekintetből még kevésbé ösmervén, a gyülekezetnek évenként más vidékre való áttétele által bővebb alkalmunk adódván, természettudományba avatottabb társaink bennünket azon vidéki ritkaságokra figyelmeztetnének, or-*

1 *Bugát Pál*: Tudományosságunk előmozdítása ügyében indítvány. Orvosi Tár 5. félév (1840) 185–192, 202–206.

szágunkat azokkal megösmerkedtethetnék, honnét sokféle áldás háramolhatnék szegény hazánkra, mert szegénységünknek egyik oka az is, hogy természetadta javainkat nem ösmerjük, melyeket kikutatván, elhanyagolt rendünk országunk figyelmét idővel annál inkább magára vonná” – írta Bugát Pál, az intézmény társalapítója az általa szerkesztett *Orvosi Tárban*.²

A társaság 1841 után évente, 1880 után általában két évente szervezte meg vándorgyűléseit az ország különböző helyein. Az 1847-es és 1863-as vándorgyűlés között a szabadságharc és a Bach korszak miatt 16 év kimaradt. Az 1884-es találkozót kolerajárvány miatt maradt el, majd 1912 és 1922 között az első világháború okozott tízéves kimaradást. Az egyesület e három megszakítással az ország különböző részein összesen 40 vándorgyűlést tartott 1841 és 1933 között. A számozásba belevették az 1914-ben elmaradt nagyszombati találkozót is, ezért az utolsó vándorgyűlés a 41. sorszámot viselte.

Bugát Pál elképzelése eredetileg az volt, hogy a vidéki vándorgyűlések a négy világtájnak megfelelően négy éves ciklusban legyenek: „*Ha országunk térképére vetjük figyelmünket, keletről Máramarosba, nyugatról Vasba, északról Liptó- vagy Szepesbe, délről végre Bánátba kellene húzódnunk. Avagy tán, ha erdélyi ügyefeink egyet éreznének velünk, gyűlhelyeink visszatérési cyclusát öt esztendőre lehetne tenni.*”³ A gyakorlatban azonban ez nem így valósult meg. A társaság arra törekedett, hogy az ország minél több városába jusson el a vándorgyűlés, ezáltal minél több vidéket, helyi intézményt megismerjenek az országban.

Végeredményben a főváros (Pest-Buda, illetve Budapest) hat alkalommal adott otthont e rendezvénynek. Erdélyben is hat (Kolozsvár kétszer, Marosvásárhely, Herkulesfürdő, Előpatak és Brassó), a Partiumban, Bánságban és Máramarosban öt (Temesvár kétszer, Nagyvárad, Arad és Máramarossziget) vándorgyűlést tartottak. A Felvidéken nyolc városban nyolc alkalommal (Pozsony kétszer, Besztercebánya, Kassa–Eperjes, Rimaszombat, Tátrafüred, Trencsén és Bártfa), a tágabb Délvidéken kétszer (Szabadka és Fiume) rendezték meg a találkozót. A vándorgyűléseknek ezenkívül helyet adott Pécs városa háromszor, Sopron kétszer, Győr, Veszprém, Keszthely, Szombathely, Szeged, Eger, Miskolc és Debrecen egy-egy alkalommal.

Bene Ferenc eredeti elképzelése szerint csak az orvosokat kívánta összefogni. Ezért a társaság vezetője az országos főorvos lett volna. Azonban már az első összejövetel szervezésekor változott a szemlélet, és a meghívást kiterjesztették azokra is, akik a természettudományok iránt érdeklődtek. Ennek megfelelően alakult ki elnevezése, feladatköre és fogalmazódtak meg céljai. A megváltozott koncepció miatt a vezetésben sem csak orvosok vettek részt. Az egyes ülések elnökei – az első két előkészítő pesti gyűlés kivételével – már nem orvosok voltak, hanem elsősorban az adott helyszín társadalmi, politikai életének jeles világi vagy egyházi képviselői. Kolozsvárott például gróf Teleki József, Erdély főkormányzója, Pécsen Scitovszky János püspök, Sopronban herceg Esterházy Pál, Egerben Bartakovics Béla érsek, Pozsonyban a köztisztviselői állású Apponyi Albert látta el az elnöki teendőket.

A kolozsvári vándorgyűlésen Teleki József megnyitóbeszédében így fogalmazta meg a vándorgyűlés célját: „*a ki tekintetbe veszi a természeti tudományoknak [...] az általi gyarapodását, hogy honaink legjelesebb természetvizsgálói, a természet különböző ajándékaival pazarolva ellátott kis hazánk majd egy, majd más részében ezekkel a helyszínén ismerkedhetnek meg, és egyesült erővel egymást kölcsönösen segítve gyűjtött ismereteiket központosítva terjeszthetik a tudós világ elejébe, tarthatják fenn a késő maradék használatára; a ki felfogni képes azon következményeket, melyeket a két hazának minden részében elszórt ter-*

2 Bugát Pál i. m. 192.

3 Bugát Pál i. m. 202.

mészettudósoknak egymással közelebbi megismerkedése, időről időre tudományos társalgása, szorosabb érintkezése szülhet, a ki mind ezt összeveszi, lehetetlen, hogy meg ne győződjenk ezen vándor társulat üdvös hatásáról, eredménydús működéséről.”⁴

A vándorgyűlések eredeti alapszabálya szerint: „Célja ezen gyűlésnek személyes ösmeretség, orvosi és természettani ösmeretek, tapasztalatok, s új találmányok, mennyiben lehetséges élőszó általi rövid közlése és terjesztése, sőt a gyűlések helyének változtatásával a hazai vidékek helybeli ösmertetése is. [...] A szinte előre megválasztott elnök a kitűzött napon megnyitván az ülést, a jelenlevők nevei úgy az alapszabályok is felolvastatnak, s a múlt gyűlés óta talán elhunyt nevezetesebb magyar orvosok és természetvizsgálók fölött emlékbeszédek tartatnak. A külön tudomány-ágakkal foglalatoskodó tagok iránti tekintetből külön osztályok rendeltetnek úgymint: orvosok és sebészek, – physikusok, geographusok és asztronomusok, – mineralogusok, geognosticusok, chemicusok és pharmaceuták, – zoológusok, physiologusok és botanicusok, – végre veterináriusok és oeconomusok részére. [...] Szükséges továbbá, hogy ezen szakok ön kebelőlkiül külön elnököt és jegyzőt válasszanak. Diplomaticus nyelve gyűléseinknek a magyar, ezen vitetvén jegyzőkönyveink is; – mindazonáltal hazai nyelvünkben kevésbé jártas ügyfeleink diákul, sőt saját anyai nyelvökön is adhatják közléseiket. [...] Utolsó nap kijelöltetik a legközelebb tartandó gyűlésnek helye, megválasztatik jövőre az elnök, továbbá az alelnök és ügyvivő egy személyben és jegyző is.”⁵

Ez az alapszabály kevés változtatással, kiegészítésekkel végig érvényes volt. A szakosztályok száma idővel bővült, de megmaradt a három nagyobb csoport: az orvosi, a természettudományi, s a társadalmi és gazdasági. A gyűlések ügymenetének egyik legfontosabb változása az 1863-ban bevezetett állandó bizottság, a központi választmány létrehozása, mely előkészítette, megszervezte és levezette a vándorgyűléseket, biztosította a folyamatosságot. Ezt a központi választmányt minden vándorgyűlésen kiegészítették a helyi tisztviselőkkel és az egyes szakosztályok saját szakválasztmányával.

Az alapszabályban meghatározott egyik célitűzés, az ország tájainak, vidékeinek megismerése már messze túlmutatott az orvosi vagy természettudományos ismeretek, tapasztalatok átadásán és a szakmai kapcsolatépítésen, ez igazi honismertető tevékenység volt, amit a vándorgyűlések gyakorlata fényesen igazolt.

Az egész országban nagy lelkesedés és vetélkedés zajlott, hogy hol rendezzék a következő vándorgyűlést. Az első két pesti előkészítő ülés után a harmadik vándorgyűlést 1842-ben a felvidéki bányavárosban, Besztercebányán tartották meg. Innen az ország déli részére, Temesvárra, majd 1844-ben keletre, Kolozsvárra esett a választás. Ekkor még nem volt meg az unió, ez tehát egy jelképes lépés is volt Erdély és az anyaország egyesítésére. Ezután Pécs, majd ismét a Felvidék következett, 1846-ban Kassa és Eperjes tartotta a vándorgyűlést. Innen a nyugati határszélre, Sopronba vonult a társulat. Tehát már a forradalom és szabadságharc előtti időszakban sikerült bevonni az ország minden részét a társulat munkájába. Ebben a szakaszban a taglétszám 187 és 483 között váltakozott.

Az 1863-as újraindulás után a létszám folyamatosan növekedett, s az 1869-es fiumei találkozáson az előző évi egri vagy a következő aradi vándorgyűléshez képest látványosan megduplázódott 1272 főre. A fiumei ülés a horvát–magyar kiegyezést követően magyar uralom alá került városban politikai színezetet is kapott, az általános nemzeti lelkesedés közepette számosan akarták kifejezni a városhoz való ragaszkodásukat. A három évvel

4 Chyzer Kornél: Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűléseinek története 1840-től 1890-ig. Sátoraljaújhely, 1890. 6.

5 A magyar orvosok és természetvizsgálók nagy gyűlése alapszabályai. Orvosi Tár 7. félév (1841) 83–84.

későbbi herkulesfürdői vándorgyűlésre ismét sokan mentek el, több mint 900-an. 1880-tól a gyűlések iránti érdeklődés némileg csökkent, a résztvevők száma az első világháborúig 182 és 575 fő közt mozgott. Az utóbbi számban az 1910. évi miskolci gyűlésen vettek részt, ami ismét kiugró volt a korábbi évtizedek gyakorlatához képest.

A gyűléseken három szinten hangzottak el előadások. A konferencia egészét érdeklő előadásokat a közös megnyitó- és záróüléseken tartották meg. A szakmai előadások a különböző szakosztályokban történtek. A nagyközönség részére ismeretterjesztő „*tudományos estélyeken*” tartottak előadásokat. A tagdíjából és adományokból pályá- és jutalomdíjakat is kitűztek, melyek mindig lendületet adtak a tudományos irodalmi tevékenységnek. A vándorgyűléseken elhangzott előadások nagyobb része orvostudományi, kisebb része természet- és társadalomtudományi jellegű volt.

Számos könyvet, kiadványt is megjelentettek a vándorgyűlések alkalmából. Közöttük sok a vármegyei vagy városi monográfia, a helyismereti, helytörténeti munka, fürdőleírás, térkép, ismeretterjesztő kiadvány. Emeljünk ki közülük néhány honismerettel kapcsolatos művet, hogy nyilvánvalóvá tegyük a vándorgyűlések meghatározó szerepét az ország megismertetésében! Zipser Keresztély: *Besztercebánya és vidéke* (Buda, 1842), Haas Mihály (szerk.): *Baranya* (Pécs, 1845), Barts Ede Sámuel: *Sárosvármegye helyirata* (Eperjes, 1846), Horváth Antal: *A bártfai fürdő és gyógyforrások* (Pest, 1847), Otrobán Nándor: *Látogatás Erdély némely délkeleti fürdőhelyein* (Brassó, 1864), *Pozsony és környéke* (Pozsony, 1865), Arányi Lajos: *Vajda-Hunyad várának hajdani és jelen állapota* (1865), Hunfalvy János (szerk.): *Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyék leírása* (1867), *Heves- és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyéknek leírása* (Eger, 1868), *Fiume és környékének tájrajza* (Pest, 1869), Parecz István (szerk.): *Aradvármegye és város ismertetése* (Arad, 1871), Munk Manó: *A Herkules fürdő és környéke* (Pest, 1872), Fehér Ipoly (szerk.): *Győr vármegye és város egyetemes leírása* (Budapest, 1874), Lengyel Gyula: *Tusnád és gyógyforrásai* (Kolozsvár, 1875), Szilágyi István (szerk.): *Máramarosvármegye egyetemes leírása* (Budapest, 1876), Zelizy Dániel (szerk.): *Debrecen szabad királyi város egyetemes leírása* (Debrecen, 1882), Varga Géza (szerk.): *Hajdumegye leírása* (Debrecen, 1882), Demkó Kálmán (szerk.): *Szepesi emlékkönyv* (Szepes-váralja, 1888).

Az 1842-es besztecebányai vándorgyűlésen rendeztek először kirándulást a környékre. A résztvevők a Szliács, Szklenó, Vihnye, Hermaneci-völgy útvonalon barangoltak. Temesvárról Buziásfürdőre, Kolozsvárról a Tordai-hasadékba és a marosújvári sóbányába kirándultak. Az 1845-ös pécsi gyűlés a mohácsi csataterre, Siklósrá és a harkányi gyógyfürdőbe ruccant ki. A következő évben Kassa-Eperjesről Bártfa-fürdőre, Sóvárra, a vörösvágási opálbányába utaztak a vendégek. A kirándulások során olyan természeti látványosságokhoz jutottak el a résztvevők, amelyhez egyébként akkortájt nem biztos, hogy elutaztak volna. Így megnézték az al-dunai Kazán-szorost és a Vaskaput, a Dobsinai jégbarlangot, a Dunajec-áttörést a Pienninekben, a Magas-Tátrát, a Tordai-hasadékot, hajókirándulást tettek a Kvarner-öbölben. Többször külhonba is ellátogattak, például a stíriai Gleichenberg és a lengyelországi Szcawnicza fürdővárosokba, a bosznia–hercegovinai jajcai vízeséshez, Travnik és Szarajevó városába. A fiumei vendégek jelentős kedvezménnyel utazhattak Triestbe és Velencébe. A herkulesfürdői gyűlés résztvevői félárú, igen jutányos árú utazást kaphattak a levantei tengereken, így sokan elzarándokoltak a mesés Konstantinápolyba vagy a klasszikus görög földre, a hellén szigetek egyikére-másikára.

A vándorgyűlés fontosnak tartotta az ország fürdőinek, gyógy- és ásványvizeinek megismerését, mind egészségügyi, mind természettudományi, mind pedig gazdasági szempontból. Emiatt több fürdőhelyen tartottak kihelyezett ülést, többek közt Szliácscon, Buziáson,